ТРИВОГА АВТОРА І ВИДАВНИКА (З натури)

Раз якось навесні увечері письменник немолодого вже віку Ігнак Кривунда сидів біля свого робочого столу і, підперши голову назлоги, дивився через відчинене вікно в сад. Прекрасний вечір майський віяв своїм теплим, спокійним ласкавим духом. Повновидий срібний місяць стояв саме проти вікна, буцім спинився навмисне, щоб зазирнути в душу до Кривунди та подивитися, чи глибокі там рани, заподіяні цензурним ножем. Небесна блакить горіла ясними зорями; з саду через вікно лилися в світличку пахощі молодої листви, свіжої трави і бузку.

Якийсь час Кривунда сидів нерухомо, скинувши очі на небо і втягаючи в груди весняне повітря; аж ось заторохтів грім, з півночі насунулася хмара; забігала рожева блискавка і полив дощ. Кривунда зачинив швидше вікно; знати було, що переміна погоди не до смаку йому. Глянувши на годинник, він мовив:

— Так воно і є, угадав: якраз вісім; недурно ж то я почуваю, що хочеться чаю, пора. Чом же отеє вона не подає самовару і де вона, ота капосна молодиця! Від самого обіду і очей не покаже, і що вона робить? Певне спить або на рундуці соняхи дзьобає; про мене їй що!., байдуже.

З сім словом Кривунда притис електричну шпоньку; заголосив дзвоник, одначе минуло кілька хвилин, а ніхто не приходив.

Кривунда починав сердиться; він придавив шпоньку вдруге і знов сів біля столу. Перегорнувши кілька сторін якоїсь книжки, він знов голову назлоги і говорив собі на думці:

— Зледащіла, зовсім зледащіла Марина, чи з старості, чи з лінощів — не розберу, та про мене все одно, з якої причини; далі так не можна, треба взяти другу; знаю, що несолодко буде, заким нова призвичаїться до мене. Марина живе у мене 35 літ; шкода її, та й на неї ж жаль бере,

нехтує вона мене; от і зараз: час би вже напитися чаю, а вона ще й посуди не приносила.

На сьому слові рипнули двері. Кривунда був певен, що то прийшла Марина; не підводячи голови, він мовив спересердя:

— Насилу дав біг силу! І де ти, вража бабо, пропадаєш, що ти робиш? За що ти мене голодом мориш?.. Жалю в тебе нема!.. Чиста деревина!.. Давай зараз самовар!

— Гм!.. Се не Марина,— обізвався голос біля дверей. Кривунда повернув голову. Біля дверей стояв низькуватого зросту чоловік, білявий, верткий, віком літ ЗО, з рудою клину-ватою борідкою. Се був друкар і видавник українських книжечок Купер'ян Спориш.

— Ба! Се ти, Купер'яне! — мовив Кривунда.— А я думав, що Марина. Добрий вечір тобі. Хто ж тобі двері одімкнув?

— Ніхто, вони не зачинені стояли.

Кривунда не всидів, зіскочив з свого дубового крісла і стривожено говорив:

— Бач, бач!.. Так чи не капосна вона баба! Чисто все діє на глум мені та на лихо — двері кидає навстіж, а сама — пе-кольна душа — десь гайсає!

— Та чого бо ти сердишся?

— Як чого: торік якийсь ракло украв і пальто, і бриль, і ліску; так вона хоче, щоб і вдруге обікрали, так не можна! Прожену...

— Кого се?

— Марину.

— Годі! Марини ти не проженеш, як ти будеш без неї?

— Звісно, без неї несолодко, та й з нею не мед! Прожену її! Досі самевару не дає.

Кривунда зкоз подзвонив; Марина не приходила.

— Нема, не йде! Може в >шинку, отак доживись: або без чаю сиди, або сам самовар станови... Піду.

Кривунда хотів йти в пекарню, але Спориш спинив його, говорячи:

— Тривай! Все одно, нічого не буде з того: Марини не найдеш, самовару не зумієш нагріти. Чекай. І Марина прийде, і самовар принесе, і чай будемо пити, а доки що вгадай, чого я під таку годину прийшов до тебе?

— Ат!.. Я не вгадаю... Ноги принесли, того й прийшов... А от ти вгадай: чи пропустить цензура мої твори?

— Се, я й не вгадуючи, скажу. Ось глянь сюди. Бачиш? Спориш підвів вгору руку, тримаючи чималий суверток

паперу.

— Вгадуй: що се?

— Кажу: я не вгадько, мені чаю аж пробіг хочеться... Може мої твори?

— Вони...

— Невже?

Спориш розгорнув суверток, ткнув пучкою в червону печатку і мовив:

— Бачиш: "Дозволено цензурою". Кривунда зрадів.

— Ану покалси, чи багато хрестів? Держала довго, трохи не півроку.

— Я ще й сам не дивився, скоро отеє увечері принесли з пошти, я швидше бриля на голову, ноги на плечі та до тебе.

— Спасибіг, спасибіг. Сідай же, подивимося, може, таке гробовище, що самі червоні хрести. Ануко сюди.

Кривунда взяв рукопись, пололшв на стіл, присунув стілець Споришеві, сам сів і почав перегортувати аркуші, забувши і про Марину і про чай.

— Нема,— говорив він,— нема хрестів, продовжи боже віку тому цензорові, знов нема; а ось, ось, замазав слово "козак". За що ж се? Не тямлю!.. Вийшла нісенітниця: "сів на коня", а хто ж сів? Треба ж когось посадити замість козака.

— Так і посади, хіба се трудно, посади селянина.

— Не можна селянина, селянин кожен, хто лсиве на селі.

— Ну хрестянина.

— Хрестян тоді в Полтавщині не було, та й річ іде про військо.

— Так просто вояку посади...

— Ніяково, не те буде, але більш нікого, нехай сидить вояка.

Кривунда перегорнув ще два аркуші і скрикнув:

— Глянь! Чи бачиш який здоровенний хрест! Отеє черконув! Кого ж він тут похоронив? Слухай: "Аж жах бере, коли згадаєш, яке тяжке і невимовно темне десятиліття перелсили ми". Що ж тут нецензурного? Вгадуй! Ой, боже-батьку!.. От де власть тьми! Та нехай, побачимо, що далі.

Кривунда знов перегортав аркуші, говорячи:

— Нема, нема! Спасибіг, нема.

— Стій, стій! — спинив його Спориш.— Он якась червона крапка.

— Справді, я сліпаючи, не добачив; еге! Знов убив "козака". За що ж? Нехай вже попередній був вояка і нагадував історію, а сей простий, сучасний селянин, голодраба... Нехай.

Кривунда перегортав далі.

— А ось! Ось глянь! Глянь, Купер'яне!

Кривунда аж руками об поли вдарив, побачивши червоний хрест зверху донизу. Перечитавши усе перехрещене, він мовив:

— Тут очевидна пошибка; річ певна, що пошкодило слово "старовина", але ж тут річ іде не про "історичну старовину", а про старовину в бодні; очевидно, що цензор не знав слова б о д н я. Треба написати та з'ясувати, що се помилка.

Спориш замахав обіруч і сказав:

— Крий боже! Не займай... Поступись, а то знов пропаде півроку.

Розмовники переглянули рукопись до краю, зітхнули і кілька хвилин дивилися один на одного мовчки. Нарешті Спориш взяв рукопись і пішов до своєї друкарні. Тут він казав завтра ж почати друкувати і за місяць кінчити книжку. Потім сів біля столу, щось порахував і мовив собі на думці:

— Мені книжка коштуватиме 25 коп.; на се та на те ще набіжить копійок п'ять; продаватиму по 1 р. 25 к. За 25 аркушів се не велика ціна. Коли книгарям скину ЗО %, так сам зароблю 52 коп., але се мало. За рік усього видання не попродаю. Треба становити 1 р. 50 к. а то й 1 р. 75 к., так тоді можна книгарям скинути 40 %. Тоді спродам скоро; книжка піде шпарко, та ще як додам реклами!.. Іги! Зароблю добре! Але ж Кривунда скривиться, понесе свою доктринерію, що книжка у нас дуже дорога, що досить становити подвійну ціну, що реклама—зневага друкованому слову і т. ін. Ну, та се я улаштую... А на свої 500 карб, мушу заробити тисячку... Добре!

Книжка була надрукована і коли вона пішла в цензуру по "випускний білет" (дозвіл), Кривунда говорив Споришеві:

— Білет не загається; туди й відтіль десять день, там тиждень; значить, вернетьс^мце до Маковія; саме добре. В серпні з'їдеться молодіж, пильнуйте тільки зброшурувати...

— Поспіємо! — відповів Спориш.

Минуло два тижні, Спориш прийшов до Кривунди якийсь сумний, охмарений. Кривунда того не помітив і зняв веселу бесіду про сподівані українські книжки.

— Ростемо! Ростемо! — говорив він.— От тепер мені і вмирати не хочеться, а то, було, як гляну на пустелю з такими' оазами, як "Сіра

кобила" *, так руки було опустяться! І кілька разів ладен я був!.. Ех!.. Ну та перебули, тепер не вмре наше слово. На той рік поженемо ще шпарчіш...

— Ой, чи не рано ще радіти,— відповів журливо Спориш,— коли б не сталося так, як ота приказка каже: сподівався дід на обід та й без вечері ліг спати.

— З якої речі?

— Хіба в нас довго...

— Правда, може, се тільки передишка, а за нею знов поїде "Сіра кобила", з "пампушками" і знов завезе нас, господь знає" в яку багнюку... Але ж! Наше діло тепер, під час передишки, забезпечити себе і людей про всяк случай, щоб було що їсти і без "пампушок".

— Так-то так, але он сьогодні ранком коректор наш нагнав на мене велику журбу.

— Ну? Що там твій коректор?

— Снився,— каже,— мені такий поганий сон, що коли б цензура не сконфіскувала нашої книжки.

— За що? — питаю його і чую, що мороз бере мене за плечі.

— За те,— каже він,— що не видержали ми правопису. Українські книжки дозволено друкувати з умовою, щоб "не было допускаємо никаких отступлений от общепринятого русского правописания" 2.

— Про се,— кажу я,— в дозволі не було сказано.

— Не було,— каже,— але ж се повинно бути усім відомо, "незнанием закона никто не может отговариваться..." Правда, сього закону не оголошено, а проте... Цензор не повинен нагадувати, друкар і видавник мусять самі знати.

— Нехай і так, але ж в чому ми не додержали сього закону? — питаю я і чую, як ляк переймає мене.

— Скрізь,— каже,— по всій книжці не додержали. Прикладів тому і не зрахувати. Російська граматика Кирпичникова 3 наказує: "После шипящих и губных — писать и, а не ы, а у нас скрізь: г р у ш ы, о ч ы, у ш ы, ж ы л а, г ы р я, х ы р я, кырея, щ ы р о с т ь, ш ы б к а і т. д.

— Стій! — перебив я коректора.— Як то можна граматику і правила орфографії однієї мови прикладати до другої. Що ви говорите! Се не до речі! Французи пишуть: Paris, а росіяни — Париж.

— Та звісно,— каже він,— але коли триматися "общепринятого", то й треба писати: житло, а не жытло; так само: шитво, гиря, хиряіт. ін.; далі "во 2 лице настоящего времени" у нас усюди ъ, а по "общепринятому" треба ь.

— Я подумав і кажу йому: коли ми будемо триматися "общепринятого", так виходитиме часто-густо страшенна нісенітниця, гірше галицького "язичія" 4. Що вийде, коли ми напишемо: жіто, шітво, щіпка?

— Та воно так, але ж у нас скрізь: йому, й і х, й і й, й і х а ти.

— А як же треба?

Він стенув плечем і каже:

— Я не тямлю, як треба, а "по-русски" так не пишуть.

— Бо,— кажу я,— по-руськи і слів таких нема; там: "е е, ея, ей, ему". Та хіба ж молена, наприклад, англійським правописом писать по-французьки або навпаки! Звісно, не молша, кожна мова має свій правопис, але ж як розуміти: "общепринятое?"

— Гм! Як? Хто його знає, як! Мабуть, так, щоб на кінці слів не викидати богорівного єра; перед суголосними не вживати і, наприклад, писати — син о, хлиб, сниг, а не сіно, хліб, сніг — більш нічого...

— Добре,— каже,— а як же перед голосними, що писати: чи ы, як то у нас в книзі, чи и — як пишуть росіяне?

— Звісно,— кажу,— ы, бо у нас ніхто не каже д і я в о л, ш і я, келія, а чуєш дыявол, ш ы я, келыя! Так?

— Авжеж так, одначе ж дыявол — се вже "отступление", і коли цензура захоче, так і конфіскує книлеку.

— Ні,— мовив я,— сього не було і не буде; а сам швидше до тебе, якої ти думки? Калси?

Кривунда розвів руками, скинув очі на стелю, скривився і мовив:

— Досі сього не було.

— Не було, але чи може бути?

— Усе може бути.

— То-то й воно! — Спориш журливо похитав головою.— Жодної убезпеки нема! Страх і подумати: таку силу коштів вгатили, стільки праці і ось тобі: стій! Не випускай книжки! "Отступления!" Мати божа!

Позор, чистий позор! Ну життя наше! Гірше собачого. Не додержав!.. Отак!

Спориш обіруч стис собі голову.

— Ти дурно не турбуйся,— мовив Кривунда,— додержати "общепринятого" жодним чином не молена, у цензора голова повстяна, він тямить, що ніхто в світі "общепринятым" не зможе написати таких наших слів, як ї ї, ї й і т. ін.

— Ба, яке цензору до того діло, що від нас вимагають цілком неможливого, більш немолеливого, ніж запрягти блоху в оглоблі, цензор знає одно: щоб не було "отступлений" — і годі.

— А коли сього фактично не молена зробити?

— Не можна, так не друкуй.

— Ні, ні,— заспокоював Спориша Кривунда,— не турбуйся; се ти дурницю плетеш, ось підожди ще кілька день і білет прийде.

Кривунда почав логікою і фактами заспокоювати Спориша, але чим більш пильнував заспокоїти свого розмовника, тим більше почував неспокій у власній душі і переймався острахом можливості сконфіскування книжки за "отступления". Коли ж Спориш пішов до господи, Кривунда, лишившись самотою, все більше та більше підлягав впливу думки про "отступления". Збентежені нерви і повна недостача критерія того, як приложите до української мови "общепринятое русское правописание", густою хмарою непокою налягли на Кривундину душу. Він цілу ніч не спав, перебрав усі російські граматики, починаючи з Греча і Востокова і кінчаючи Кирпичниковим і Гротом 5, Марна праця! Граматики не дали, та й не могли дати, потрібної відповіді, бо авторам їх — хоч у їх в голові і снували павуки павутиння "объединения", а все ж таки не могла прийти "геніальна" думка про те, як приложити "без

отступлений" російську правопись до якої-будь іншої мови? Як, наприклад, по-російськи написати англійське the або українське ї ж а, ї ї ,так щоб не було "отступлений"?

Кривунда се тямив добре, одначе знервування і острах брали гору над доводами розуму і логіки людської; він був такий збентежений, що не покладався вже ні сам на себе, ні на логіку, ні на науку мови, і вранці ходив до трьох учителів з гімназії, до двох професорів університету і до одного приватного знаменитого філолога розпитувати їх: як розуміти наказ 18 мая6, щоб в українських книжках не було "отступлений от общепринятого русского правописания?" І ніхто з тих знавців не спроможен був дати йому певної відповіді так само, як ніхто на землі не спроможеться дати відповіді на питання, що саме тепер діється на "тім світі" з душами приснопам'ятних авторів "отступлений": Толстого, Потапова, Шувалова і Юзе-фовича 7? Кривунда питався нарешті у тих певних знавців: чи можна без "отступлений от общепринятого русского правописания" писати по-українськи, по-польськи, по-німецьки і т. ін.? Знавці дивовижно блимали чоловічками, ніби питалися: чи при собі Кривунда, що розпитує про те, що відомо усякому юнкеру, і в одно говорили, що жодним способом сього не можна зробити і сам премудрий Соломон8 не напише "без отступлений" і не зуміє до української мови "без отступлений" приложити правопис чужої мови. Заспокоєний Кривунда кілька день не думав про можливість конфіскування книжки, сплодженої хворою фантазією коректора; аж ось знов прийшов до його Спориш і знов скоїв ту саму тривогу.

— Нема білета,— говорив він,— річ певна, що вже й не буде. Ех! Накоїли ми самі собі лиха; і чого би нам було не триматися того... "общепринятого"...

Кривунда трохи розсердився і мовив:

— Кілька разів казав я тобі і тепер кажу: усі тямущі люде, усі знавці в одно кажуть, що без "отступлений" не можна і "Отче наш" надрукувати,

а ти, все-таки, своє верзеш і себе і мене бентелсиш. Ну, як ти "общепринятом" напишеш її? Напиши?!

— Написать не можна, треба було спитати цензора,

— І цензор не напише і ніхто в світі не напише.

— Авжеж, треба було спитати, тоді б ми були безпечні, а то тепер скаже "отступления" і годі. Он же в Одесі надрукували були "уйизд", а цензор єдино за се і спинив був книжку; треба, каже: "уизд". Мусіли вкінці книжки надрукувати, що "уйизд" — помилка. Ось і книлска та, подивись.

Кривунда глянув і твар йому подовшала. Подумавши, він сказав:

— Ну, коли що, то й ми так зробимо.

— Тоді вийде друга така книлска з самих "помилок..." славна буде книлска! Коштів забере ще дрібки, а зиску — п'ятак!.. Славний заробіток буде! І хто купуватиме таку чудернацьку книжку?

— Іги! Така книжка за один місяць буде розкуплена! Се був би курйоз на цілий світ... Ха, ха, ха!..

— Ти регочеш, а мені не до жартів! Кошти, праця, час та ще, може, на сьому й не окошиться.

— А що ж ще?

— Самого потягнуть в суд на проп'ятіє.

— Се вже вигадки твоєї хорої фантазії, остраху; судові тут нема жодного діла.

— Так гірше ще: адміністративним "порядком" тебе — фіть! Та "в места не столь отдаленные", зруйнують чисто!

— Ну та й буйна ж у тебе фантазія! Така буйна, що аж хора справді, хоч до психіатра йди.

— Се не фантазія, а гірка та темна дійсність, хіба ти забув, що ми "в положении усиленной охраны"?

— Го, го! Куди стригнув! Аж в "охрану"; правду сказано: у страха очі великі. "Охрана" в справах політичних, в справах "опасности для государственного спокойствия и порядка", а він — фю-фю!..

Кривунда свиснув.

— Ліпше б ти не свистів, а згадав, що й горілка, і ліхтарі, і драбина на дахи не політика, а проте захотіли — із них зробили політику і завели під "охрану".

— Гм! Хто завів?

— Градоправителі.

— А сенат їм що?

— Що? За горілку втер носа, а за ліхтарі та за драбини й замовк. Ну та нехай! З ліхтарів та з драбин і таранами в олійниці не виб'єш ні політики, ні "опасности для государственного порядка и спокойствия", а книжка інша річ; придави її нігтем, так тоді "політика" з неї і бризне, наче навесні сік з берези. Кривунда зареготав.

— Нічого зуби скалить та ржати,— суворо озвався Спориш.— Лучче слухай та міркуй: власть — велике діло! Не додержали ми "общепринятого", наробили "отступлений" Так?

— Нехай і так; тільки не ми, а ти, я тут ні при чому... Будеш "при чому": ти автор, коректуру читав?

Кривунда подивився серйозно. Спориш говорив далі:

— Раз наробили ми "отступлений", значить — виявили неслухняність, непокірливість "власти", нехтування закону...

— Не закону, а наказу,— перебив Кривунда.

— Все одно! Воля начальства — закон, ти знав про "отступления" і повинен був донести начальству, що твориться "беззаконие"... Далі: книжка твоя, написана по-українськи, а вся не "общерусская" мова і книжка єсть сепаратизм, а сепаратизм — політика. Ну, розумієш тепер, що і ти, і я... Що тут саме до речі "охрана"...

Кривунда почув ніби по шкурі у його лазять якісь комахи* Трохи подумавши, він сказав:

— Звісно... За нашого часу...— усе можливо, але ж треба підождать.

— Чого там ждать, ліпше от що зробім: даймо в цензуру телеграму, просячи "ускорить".

— Більше ще лиха наробимо; коли цензура вже що зробила, так телеграма не поможе, а коли ще нічого не зроблено, так цензор, прийнявши телеграму, неминуче подумає: з якої причини вони так поспішають та не дають мені спокою? Чи нема тут якого "подвоха"; мабуть, є, ану роздивлюсь книжку уважно, та як почне роздивлятись,

зараз і спостереже "отступления". Ні, телеграма може тільки пошкодити... Не треба.

Спориш зітхнув, взяв шапку, пом'яв її в руках, потоптався з однієї ноги на другу, скубнув свою руду борідку і мовив:

— Аж млосно! Ходім погуляймо на берег— В голові сама нехворощ. От не мала баба клопіт та купила порося... Ходім.

— Ходім справді, провітримся та по дорозі зайдемо до професора Клопотинського, розпитаємось, якої він думки про "охрану".

Пішли. Проходячи повз церкву, вони почули, що там правиться вечерня. Спориш спинився і промовив:

— Ходім в церков та наймім молебень Івану Многомилостивому, щоб він умилостивив цензуру.

Кривунда махнув рукою і відповів:

— Тоді ніякий молебень тут не поможе, ще коли б раніш було, а тепер!.. Я певен, що цензура вже або білет вислала, або...

— Коли б вислала, так би досі був тут. Гляньсь! Більш місяця, відколи пішла книжка, ніколи так довго не траплялося.

— Не вислала білета — так заарештувала книжку... Що ж тут поможе Іван Многомилостивий? І всі святі тут нічого вже не вдіють. А ми зробім от що: он у тій кам'янці живе інспектор друкарень, ходім до його та надогад буряків чи не довідаємось чого.

Спориш замахав обіруч.

— Ну його к богу того інспектора, то німа риба... Не хочу. Ходім на берег.

Зажурені і охмарені автор і видавник рушали мовчки. На березі вони сіли над кручею і теж довго німували; думки про "отступления" та про "охрану" обох їх так приголомшили, що навіть прекрасна природа, блакитне зоряне небо, місяць, тихий Славута, чудовий вечір — ніщо не спроможно було розвіяти пекучу сумну думку. На що вже перейнятлива і чутка до краси природи Кривундина душа і вона не обзивалася з-під гніту тієї думки. Кілька разів починав він розмову про се, та про те, розмова не йшла, обривалася і переходила на різні цензурні лишень пригоди. До того ж у Спориша вельми гуляли і кошти, і сподівані заробітки... Нарешті почали вони пригадувати собі пережиті пригоди з місцевими цензорами.

— Великий том можна написати про ті пригоди,— говорив Кривунда, — та рука не здіймається, лице горить соромом, як згадаєш про ті причини і самовластя цензора Василя Р-ого!9 Що не напишеш було по-українськи — він усе заборонить. Рік 1887. Се був чорний рік задля нашого слова; за рік перший заборонив мені 18 оповідань і більш 50 таких галицьких книжечок, які доти бути дозволені, навіть заборонив львівське видання оповідань Марка Вовчка. Терпів я терпів та нарешті вдався до секретаря його за порадою: як запобігти лиха? Секретар був благий, старенький добряга і пораяв: "З українських рукописей,— каже він,— Василь Лукич читає тільки п'яту та десяту рукопись, а решту забороняє, не читаючи; так треба так подати, щоб ваша рукопись була п'ятою або десятою; ось спробуйте, тепер він має вже чотири, давайте п'яту". Я швидше взяв стару рукопись, яку він двічі вже забороняв; переписав першу четвертушку, перемінив назву і подав, а за тиждень подаю другу, найневиннішу дурничку — про те "як горобець попав в сільце". Перша рукопись прийшлась "по черзі" п'ятою, а друга восьмою. І що ж би ти думав! Першу дозволив, другу заборонив.

Одначе такі споминки надавали розмовникам ще більше журби та суму; більше переймала їх сподіванка, що цензура, замість випускного

білета, заарештує Кривундину книжку, скаже спалити її та ще й до адміністрації напише, щоб вона... теє... за "отступления" покликала Кривунду і Спориша "на чашку чаю..."

Такі тривожні думки цілу ніч не давали спати ні автору, ні видавнику; Кривунда цілу ніч перебирав старі шпаргали та все "чистився"; а Спориш все читав Євангеліє, часом він загортував книжку, ставав перед образом навколішки і "воздев руце", щиро молився: "Заступнице усердная! Мати господа вишняго! Зріши мою біду, зріши мою скорб!"

Журба, тривога і молитва так істомили Спориша і тілом і духом, що він, упавши на канапку, не роздягаючись, заснув.

Спить він і сняться йому все ті ж самі осоружні "отступления"; все така мертвяща "охрана"... Ввижається йому, що в друкарні хазяйнує інспектор торгівлі книжками і околодочний; вони пакують Кривундину книжку, печатають пакунки, виносять на вози, везуть разом з пожарною трубою на майдан аж за Лук'янівку; тут поліціанти розводять огонь, пакунки обливають нафтою і кидають їх в огонь!.. Твориться аутодафе! Полум'я не б'є; тільки густий чорний дим темною хмарою встає до неба, несучи до бога зітхання автора і видавника!..

У Спориша дух в грудях сперло, дихать йому не дає; він силкується дихнути, напручується, а тут перед ним другий околодочний, тягне його за руку...

— Пожалуйтес!..

— Куди?

— "В места не столь отдаленные".

— З якої речі!-За що?

— Не моє діло...

— Чиє ж воно?

— Начальства... Мені велено... "Положение об усиленной охране"...

— Але ж я нічого...

— Пожалуйте-с, коні ждуть...

Спориш скрикнув і скочив з канапки на підлогу. Глянув і обмер.

— Господи! Ісусе Христе! Микола Чудотворче! Спасіть... Се не сон, се справді пропав я!..

Спориш стояв остовпілий. Перед ним був добре знайомий йому поштовий урядник, але він з переляку, навіяного сном, не пізнав його і кілька хвилин був певен, що перед ним околодочний, що прийшов вирядити його в путь-дорогу.

Урядник привітався і прохав вибачити, що так рано потурбував його.

Спориш мовчав і уперто дивився переляканими очима.

— Ви пізнаєте мене? — спитався урядник з пошти. Спориш блимнув очима: знайомий голос, знайома твар...

Спориш схаменувся, очуняв і подав руку, але все ще якось несміливо, боязко; вплив страшного сну все ще держав його в своїх пазурях.

Минуло ще хвилин з десять, заким Спориш зовсім очуняв.

Урядник розповів, що прийшов прохати у його вибачення за те,

що присланий до його в друкарню якийсь пакет пролежав

цілий тиждень у поштальйона через несподівано наглий недуг

останнього. ,

— Де ж той пакет? — питався Спориш.

— Ось я його приніс.

Спориш, розірвавши куверт, кинувся цілувати урядника.

— Він, він! — говорив Спориш.— Він, сподіваний пакет з цензури! Слава создателю! Спасибіг!

І, не попрощавшись з урядником, Спориш побіг до Кри-вунди.

— Урра! — крикнув він, вбігши в кабінет Кривунди.— Єсть, єсть! Ось на, дивись, білет!

— Ура! — відповів Кривунда.— Бач, на моє вийшло.

У Києві, 25 мая 1900

1 "Сіра кобила" — оповідання П. Куліша.

2 ...щоб "не было допускаємо никаких отступлений от общепринятого русского правописания".— Один з пунктів так званого Емського акту від 18 (ЗО) травня 1876 р. (розпорядження царського уряду, підписані Олександром II у німецькому місті Емсі), яким встановлювалися "ограничительные правила в отношении употребления

малорусского наречия": заборонялося ввозити в Росію українські книги, видані за кордоном, друкування і видання в Росії українською мовою оригінальних творів і перекладів, не дозволялися театральні вистави українською мовою тощо. Лише після суворого цензурного розгляду дозволялося видавати історичні документи і художні твори, але їх тексти мали відтворюватися тільки російським алфавітом за фонетичним принципом.

3 Російська граматика Кирпичников а...— Йдеться про два підручника історика російської літератури, філолога Олександра Івановича Кирпичникова (1845—1903): "Этимология русского языка" (1869) і "Синтаксис русского языка" (1869), які були дуже популярні і витримали більш як двадцять видань.

4 ..гірше галицького "язичія".— Термін "язичіє" вживається в художній літературі та наукових працях, ще починаючи з 60-х років XIX ст., для визначення штучної книжної мови, запровадженої галицькими "москвофілами" у своїх виданнях. Для "язичія" характерне безладне поєднання елементів української мови, російської, церковнослов'янської, польської. Одним з найбільш активних пропагандистів "язичія" був галицький поет і журналіст Богдан Дідицький.

* ...російські граматики, починаючи з Греча і Восто-кова і кінчаючи... Гротом.— Маються на увазі автори граматик, за якими провадилось викладання російської мови в шкільних закладах Росії, починаючи з 30-х років XIX ст.

Г р е ч Микола Іванович (1787—1867) — російський письменник, журналіст і філолог. Автор "Практической русской грамматики" (1827), за яку був обраний кореспондентом Петербурзької АН.

Востоков Олександр Христофорович (1781—1864) — російський фі-лолог-славіст, автор двох граматик російської мови — "пространной" і "краткой" (1831).

Грот Яків Карлович (1812—1893) —російський філолог, його праця "Русское правописание" (1895) вважалася нормативною граматикою російської мови.

6 ...наказ 18 мая...— Тобто Емський указ.

7 ...приснопам'ятних авторів "отступлений": Толстого, Потапова, Шувалова і Юзефовича? — Саме ці високопоставлені представники царської адміністрації були безпосередніми організаторами та ініціаторами Емського акту.

Толстой Дмитро Андрійович (1823—1889) —російський державши діяч. У 1865—1880 рр.— обер-прокурор Синоду і з 1866 р. одночасно міністр народної освіти. Був одним із стовпів політично! реакції 80-х років.

Потапов Олександр Львович (1818—1886) —російський військовий і державний діяч. У 1874—1876 рр.— шеф жандармів і головний начальник III відділення власної його імператорської величності канцелярії.

Шувалов Павло Петрович (1847—1902)—російський реакційний політичний діяч, входив до близького оточення Олександра III, що стояло на особливо реакційних позиціях.

Юзефович Михайло Володимирович (1802—1889) — у 70-х роках — помічник куратора Київського учбового округу, надіслав цареві доповідну записку про так званий "українофільський рух", у якому він вбачав "замаскований соціалізм" і "приховане зазіхання на державну єдність Росії". Зіграв підступну, провокаторську роль у справі Кирило-Мефодіївського братства, про що докладно розповідає П. Куліш в автобіографічному творі "Історичне оповідання", яким відкривається його збірка "Хуторна поезія" (1882).

8 Соломон (?—928 до н. е.) —цар Ізраїльсько-Іудейської держави. Згідно з біблійною традицією, уславився надзвичайною мудрістю, вважається автором деяких книг Біблії, зокрема циклу любовно-весільних пісень ("Пісня пісень").

9 ...самовластя цензора Василя Р-го І — Йдеться про київського цензора Василя Рафальського, який відзначився у 80-ті роки особливо жорстоким переслідуванням українського художнього слова. За словами О. Кониського (щоденник), він "довів цензуру до поліцейсько-сискного бюро, а звання цензора постановив за рів но з званням жандарма-сищика".